

1645 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLİ'NE GÖRE BALIKESİR'DE EŞKIYALIK HAREKETLERİ*

Burcunur MUTLU**

Öz: Tarih boyunca sadece belirli bir bölgede ve zamanda olmayıp fırsatı ve şartları oluştuğunda birçok nedenin bir araya gelmesiyle ortaya çıkıp yaygınlaşan eşkıyalık hareketlerine Osmanlı Devleti de sahne olmuştur. Eşkıyalık faaliyetini gerçekleştiren eşkıyalar buldukları bölgedeki gerek zulüm ve ta'addileri gerekse şekavet ve fesatlarıyla halkın mal, can güvenliğini tehdit edip asayiş bozmuşlardır. Bu sebeple eşkıya devlet için çözüm getirilmesi gereken bir unsur olmuştur. Dönemin kayıtlarına yansıyan eşkıyalıkla devletin baş etme sürecini şer'iyeye sicillerinden de izlemek mümkündür. Araştırmanın ana kaynağı olan 1645 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde de eşkıyalıkla ilgili Balıkesir Kazası'na ait kayıtlar mevcuttur. Söz konusu sicil 1667-1676 yıllarını kapsamakta olup konu ve tarih sırasına önem verilmeden düzensiz ve karışık olarak tutulmuştur. İncelenen sicildeki eşkıyalık ile ilgili kayıtlar ise 1672-1676 yılları arasındadır. Bu çalışmada 1645 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nin incelenmesi neticesinde tespit edilen Balıkesir'de eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan eşkıya, haramzade, kuttâu't-tarîk -yol kesen-, kapusuz levendât, levendâne tâ'ifesi, suhte, ehl-i örf, ehl-i şer' zümresinin eşkıyalık faaliyetleri ile reayaya zulümleri ve merkezi yönetimin bunlar karşısındaki tavrı 1645 Numaralı Şer'iyeye Sicili çerçevesinde incelenip konu ile ilgili araştırma inceleme eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Şer'iyeye Sicili, Balıkesir, Eşkıya.

BANDITRY MOVEMENTS IN BALIKESIR ACCORDING TO THE ŞER'İYYE REGISTRY NO 1645

Abstract: Throughout history, the Ottoman Empire was also the scene of the banditry movements that emerged and became widespread not only in a certain region and time, but also when the opportunity and conditions were met. The bandits who carried out the banditry activities threatened the property and life safety of the people and disturbed the public order with their persecution and treachery, as well as their licentiousness and mischief. For this reason, bandit has become an element that needs to be resolved for the state. It is possible to follow the state's coping process with banditry, which was reflected in the records of the period, from the şer'iyeye registers. In the Şer'iyeye Registry No. 1645, which is the main source of the research, there are records of the Balıkesir District regarding banditry. The registry in question covers the years 1667-1676 and has been kept in an irregular and mixed manner, regardless of subject and date order. The records about banditry in the examined registry are between the years 1672-1676. In this study, it was determined as a result of the examination of the Şer'iyeye Registry No. 1645, the bandits engaged in banditry activities, haramzade, kuttâu't-tarîk -crossing the road-, kapusuz levendât, levendâne taifesi, suhte, ehl-i örf, ehl-i şer' who are engaged in banditry activities in Balıkesir and the cruelty to reaya attitude of the central government towards them were examined within the framework of the Şer'iyeye Registry No. 1645 and research and examination works related to the subject were used.

Keywords: Ottoman Empire, Şer'iyeye Registry, Balıkesir, Bandit.

* Bu makale yazarın hazırlamakta olduğu Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

** Gazi Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi. ORCID ID: 0000-0001-6635-2891
burcunurmutlu@gmail.com

Giriş

Eşkiyalar yaptıkları muhtelif zulümleriyle halk ve devlete ekonomik, sosyal, askerî alanlar başta olmak üzere pek çok yönden zarar vermişlerdir. Bu sebeple devlet bu zulüm taifesinden kurtulmak, gerekli asayişî sağlamak çabasında olmuştur. Devlet bu çabasında mücadele edebilecek güce sahip olduğu zamanlarda savaşımını kendisi gerçekleştirirken bu gücü kendisinde bulamadığı bazı dönemlerde ise halkının ve görevlendirdiği kişilerin desteğine ihtiyaç duymuştur. Bu da dönemin kayıtlarına yansımıştır. Osmanlı Devleti'nde mahkemelerde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplandığı defterler olan şer'iyeye sicillerinde (Uğur, 2010, 8)¹ de eşkiyalık ile ilgili kayıtlara rastlamak mümkündür. O zaman Osmanlı Devleti'nde eşkiyalığa sebep olan nedir? Kimler eşkiyalık faaliyetinde bulunmuştur? Eşkiyalığa maruz kalanlar bundan kurtulmak için nasıl bir yol izlemişlerdir? Eşkiyalık konusunda devlet ve devlet görevlilerinin tavrı nasıldır? Bir şer'iyeye sicilinden eşkiyalık hakkında ne kadar bilgiye ulaşmak mümkündür? 1645 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nden hareketle bu sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Söz konusu sicil, Balıkesir ve civarındaki kayıtları içermekte olup 1667-1676 yılları arasına ait vesikaları içerisinde bulundurmaktadır. Eşkiyalık ile ilgili kayıtlar ise 1672-1676 yılları arasındaki yaklaşık 5 yıllık döneme yayılmaktadır.

Bu çalışmada 1645 Numaralı Şer'iyeye Sicili'ndeki kayıtlarda tespit edilen, Balıkesir bölgesindeki eşkiyalık faaliyetlerinde bulunan zümreyi oluşturan eşkiya, haramzade, kuttâu't-tarîk -yol kesen-, kapusuz levendât, levendane taifesi, suhte, ehl-i örf, ehl-i şer' taifesinin faaliyetleri, devletin asayiş önlemleri, reayanın ve devlet görevlilerinin bu tablodaki yeri ele alınacaktır. Bunun için öncelikle Osmanlı Devleti'nde eşkiyalığa zemin hazırlayan faktörler ve söz konusu sicilde eşkiyalığa dair kayıtların bulunduğu 1672-1676 yılları arasında devletin genel durumu hakkında kısaca bilgi verilecektir. 17. yüzyılda Balıkesir'in bağlı bulunduğu sancak hakkında açıklamada bulunulacaktır. Sonrasında Balıkesir de eşkiyalık faaliyetlerinde bulunanlar, eşkiyaların gerçekleştirdiği faaliyetler ve bunlar karşısında merkezî yönetimin tavrı ile yaşananlardan reayanın nasıl etkilendiği hakkında 1645 Numaralı Şer'iyeye Sicili çerçevesinde bilgi verilecektir.

Osmanlı Devleti'ndeki eşkiyalığı daha iyi anlamak için bu ifade hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse eşkiya; bedbaht, asi, talihsiz, günahkâr gibi anlamları olan şaki kelimesinin çoğuludur (Bardakoğlu, 1995, 463). Osmanlı Devleti'ndeki kayıtlarda eşkiya tabirinin karşılığı

¹ Bu defterler kadı ya da naip tarafından tutulmakta olup çeşitli türden belgeleri içermektedir. Osmanlı Devleti'nde merkezde ve taşrada her kademedeki kişiler arasındaki hukuki ilişkiler ile ilgili kayıtları içermekte olan bu defterler aile, toplum, ekonomi, hukuk gibi birçok alanın tarihi için en mühim kaynaklar sayılmaktadır. Yunus Uğur, "Şer'iyeye Sicilleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/8.

olarak kuttâu't-tarîk -yol kesen-, şaki, Celâlî², haramzade, türedi, uğru, haydut, eşirrà gibi ifadeler de kullanılmıştır (İlgürel, 1995, 467). Yol kesmek, soygunculuk, halkı taciz türündeki olayların elebaşı bulunanlardan bir kısmı eşkiya bir kısmı suhte tabir edilmekten başka belgelerde “haramî, levend, ehl-i fesad” ifadelerine de rastlamak mümkündür (Kütükoğlu, 2018, 84).

Eşkiyalık, Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu Akdeniz dünyasında bilhassa 14. yüzyıldan itibaren tesirini hissettirmeye başlamıştır. Bu durum giderek tırmanma eğilimi gösterip 17. yüzyılda ise büyük bir sorun haline gelmiştir (İlgürel, 1995, 467). Bu tırmanışta Akdeniz dünyasındaki nüfus artışı (Braudel, 2017, 518-519), ticari faaliyetlerin yoğunlaşması, siyasi iktidarların zayıflaması, iktisadi zorluk, halkın yoksullaşması (İlgürel, 1995, 467), dahası olağanüstü iklim dalgalanmalarına dikkat çeken Sam White'a göre, kuraklık ve kıtlık seneleri de 1600'lerin son on yılında şiddetin ve eşkiyalığın artışında mühim rol oynamıştır (Özel, 2018, 252).

1672-1676 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin padişahı IV. Mehmed olup saltanatı 1648-1687 yılları arasındadır (Sakaoğlu, 2000, 299). IV. Mehmed çocuk yaşta padişah ilan edilmiştir. Saltanatının ilk dönemlerinde tüm işler ocak ağalarının elinde olup üç, dört ayda bir veziriazamın değişmesi hükûmetin işleyişini bozmuştur. Hazine gelirinin tahsili için mültezim olanlar aldıkları yerin gelirine nispeten hazineye, defterdara, veziriazama verdiklerinin iki katını çıkarmak istemişlerdir. Bu nedenle maiyetlerindeki sarıca, sekbanlar ile iltizam bölgelerini dolaşıp halkı ezmişlerdir. Şikâyet edenlere de önem vermemişlerdir. Köprülü'nün sadaretine kadar ilk sekiz yıl Anadolu'da isyan ve şekavette bulunanların alıp vermesiyle geçmiştir. Anadolu'da emniyet ve asayiş namına neredeyse bir şey kalmamıştır (Uzunçarşılı, 2009, 309-310). 1656-1683 yılları Köprülü'lerin sadrazamlık dönemidir (Özcan, 2018, 28-53, 220). 1672-1676 yılları arasındaki sadrazam ise Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu olup 1661'de göreve getirilen Sadrazam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'dır. Kasım 1676'da sefer esnasında hastalanıp geri dönen Fâzıl Ahmed Paşa vefat etmiştir. Köprülülerin idaresinden memnun olan padişah sadrazamlığa bu mektepten yetişen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı getirmiştir (Özcan, 2003, 415-416). Böyle bir kargaşa ortamının devletin her bir yerini etkileyebileceği düşünülmektedir. Söz konusu şer'îyye sicilinden incelenen kayıtlar Kuzey Batı Anadolu'da yer alan Balıkesir'in de bu yaygın kargaşadan payına düşeni aldığını akla getirmektedir.

² “Celâlî” isimlendirmesi Yavuz Sultan Selim padişahlığında Bozoklu Celâl isimli bir şahsın kendini Mehdi gibi göstererek etrafına 20.000 kadar taraftar toplayıp başkaldırmasına dayanmaktadır. İsyanın Tokat ve çevresinde başlayıp büyümesi üzerine İstanbul'dan Rumeli Beylerbeyi olan Ferhad Paşa ve ona yardım için Dulkadir Beyi Şehsuvaroğlu Ali Bey görevlendirilmiştir. Celâl'in yakalanıp öldürülmesi ile hareket son bulmuştur. Ancak bundan sonra bu tür hareketler “Celâlî” ismiyle anılıp (Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 90). 16-17. yüzyıllarda Osmanlı idaresine karşı Anadolu'da vuku bulan isyanların genel adı olmuştur. Mücteba İlgürel, “Celâlî İsyanları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1993), 7/252.

Balıkesir -1645 Numaralı Şer'iyeye Sicili'ndeki ifadesiyle Balıkesirî-, 17. yüzyılda Anadolu Eyaleti'nin Karesi Sancağı'na bağlı bir kaza olup Karesi Sancağı'nın da kaza merkezi konumundadır (Öntuğ, 2003, 24). İncelenen coğrafyanın çerçevesini oluşturmak için sancak ve kaza durumuna bakılacak olursa: 1653 tarihindeki Anadolu Beylerbeyliği Sancakları arasında Kütahya, Hüdâvendigâr, Saruhan, Kastamonu, Bolu, Menteşe, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü, Ankara, Kengiri, Teke, Hamid, Karesi, (Aydın?) yer almaktadır (Baykara, 2000, 91). 1617 tarihli Karesi Livası avarız defterine göre Karesi Sancağı'nda bulunan kazalar arasında ise Balıkesir, Bigadiç, Başgelembe, Fart, Sındırgı, Kozak ile Kesikli, Ayazmend, Kemer Edremid, Edremid, İvrindi bulunmaktadır (Öntuğ, 2003, 27).

İncelenen 1645 Numaralı Şer'iyeye Sicili'ndeki kayıtlarda eşkıyalık faaliyetinde bulunanlar “*eşkıya, nefer-i kutâu't-tarîk, kutâu't-tarîk, haramzâde, kapusuz levendât, levendâne tâ'ifesi, suhte ve at tâ'ifesi*” şeklinde geçmektedir. Ancak devletin taşradaki temsilcisi olan ehl-i örfün ve eğitim ile yargı teşkilâtını oluşturan ehl-i şer'in fırsatını bulduklarında eşkıyalık sayılabilecek faaliyetlerde bulduklarına dair örnekler de rastlanmıştır. Söz konusu sicilden incelenen yıllarda Balıkesir de eşkıyalık sayılabilecekler faaliyetlere bakılacak olursa bunlar arasında:

- Değirmen basmak, adam öldürmek,
- Yol keserek mala ve cana zarar vermek, zulüm ve ta'addide bulunmak, şekavet ve fesat etmek,
- Bazı devlet görevlilerinin vakıf malından -kendileri için ayrılmış bir paya sahip olmadıkları hâlde- vergi talep etmeleri, suhtenin vakıf imaretine müdahalesi,
- Ehl-i örfün kendi ya da maiyetindekiler için devlet emri olmaksızın muhtelif isimler ile akçe, vergi, erzak talep etmesi,
- Ehl-i şer'in var olan vergiler üzerinden kendine pay çıkarmak maksadıyla fazla ücret talep etmesi, görülmüş davaları başkasına yeniden gördürüp verilen kararı değiştirmesi, devletin haberi olmadan bina izni vermesi yer almaktadır.

1.Eşkıya ve Yol Kesenlere Devletin Tavrı

İncelenen yıllarda Balıkesir'de eşkıyalar kendi gereksinimlerini karşılamak amacıyla buldukları yerdeki halka maddi külfet oluşturup zaman zaman da adam öldürme, yol kesme gibi faaliyetler ile zulümde bulunmuşlardır. Devlet, halkına zarar veren ve ülke için de çeşitli problemlere sebep olan eşkıyalara karşı kayıtsız kalmamıştır. Gelen şikâyet ve istekler

doğrultusunda gerekli tedbirleri alıp problemin ortadan kalkması için üzerine düşeni yapmaya çalışmıştır. Gerektiğinde merkezden birini vazifelendirip gideceği yerdeki yerel idarecilerin de ona yardımını bildirmiştir. Üzerinde durulan nokta ise eşkıyaların yakalanması için vazifelendirilenlerin birlik içinde hareket edip görevlerini yerine getirmeleri ve halktan kişilerin yakalanıp cezalandırılması gerekenlere yardım etmemesidir. Aksi takdirde kendilerinin de cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Ancak tüm bunları değerlendirirken devletin şer'iyeye sicilinden incelenen yıllardaki genel durumunun da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

9-10 Haziran 1675 tarihlerinde maktulün keşfedilmesine dair olup iki kez kayda geçen hüküm eşkıyaların ihtiyaçları için birini öldürmelerine örnek teşkil etmektedir. Çünkü öldürdükleri kişinin kıyafetini alıp kaçmışlardır. Durumu mahkemeye olayın gerçekleştiği değirmenin sahibi olan Balı Bey bildirmiştir. Dağ Paşa ve Na'l-döken karyeleri arasında Alçı Suyu isimli nehrin üzerindeki değirmenine Emrullah Bey bir araba buğday ile gelmiştir. Gece yarısı isimleri bilinmeyen ama “*bıyıklı nefer olup eşkıya çıkmakla*” tabir edilen iki neferin tüfek ile değirmeni basıp Emrullah'ı vurup katlettiklerini bildirmiştir. Olayın tanığı olarak değirmenci Ali Beşe'ye de sorulduğunda olanları anlatıp söz konusu kişilerin Emrullah'ı katledip üzerinde olan kıyafetlerini ele geçirip kaçtıklarını ifade etmiştir (BŞS, 1645/9a-10b-11a)³.

Bir başka eşkıyalık faaliyetinin teftişi için Vezir Mehmed Paşa görevlendirilmiştir. Anadolu, Sivas, Maraş, Karaman ve [...] eyaletlerinde bazı bölgelerde yolcuların yolunu kesip mal ve cana zarar veren, şekavet ve fesat çıkaran eşkıyayı teftiş ederek gerekli önlemleri alması, kendi hâlinde olanlara zarar verilmemesi ve tüm bunların ihmal gösterilmeden yerine getirilmesi bildirilmiştir (BŞS, 1645/47a)⁴. Söz konusu eyaletlerin coğrafyası göz önünde bulundurulduğu zaman hatırı sayılır bir alana denk gelmektedir. Yönetim kademesindeki konumu itibarıyla ön plana çıkan vezire, bu geniş coğrafyadaki eşkıyalık hareketleriyle baş etme görevinin verilmesi devletin bu konudaki endişesinin önemli bir göstergesi sayılabilmektedir.

Tarih belirtilmeyen bir kayıt ise Karesi ve [...] bulunan kethüda-yer⁵leri, yeniçeri serdarı ve sair iş erlerine hitaben yazılmış olup yolcuların mal ve canlarına zarar veren kutâu't-tarîk, eşkıya, haramzadenin teftiş edilip merkezden gönderilen ağa ile taraflarına iletilmesi ve bölgedeki kendi hâlinde olanların rencide edilmemesine yöneliktir (BŞS, 1645/47a).

³ 15-16 Rebî'ü'l-evvel 1086/9-10 Haziran 1675.

⁴ Evâsıt-ı Zi'l-hicce'ti's-şerife 1086/Şubat-Mart 1676.

⁵ Yeniçeri ocağı zabıtlarından birine verilen isimdir. Kul kethüdasının vekili ve yeniçeri ağasının yanında tekmi ocağın “kapı çuhadarı”dır. Asıl görevi muharebede ağanın muhafazasına memur olan 33. ortanın âmirliğidir. Daima ağa kapısında oturup ağanın emirlerini, kâtip aracılığıyla dizdar ve serdara tebliğ etmiştir. Yeniçerilerin bulunduğu yerlerde mahallî hükümet ile ocağın işlerini tesviye eden de kethüda-yeri olmuştur. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 2* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), “Kethüda Yeri”, 252.

Buldukları yerde eşkiyanın varlığı merkeze bildirildiğinde o coğrafyadaki yerel görevlilerden -sancak mütesellim⁶leri, kethüda-yeri, yeniçeri serdarları, ayan-ı vilayet ve sair iş erlerinden- eşkiyanın yakalanıp cezalandırılması hususunda görevlerini yerine getirmeleri beklenmiştir. Hudâvendigâr, Karesi, [...] bulunan yerel görevlilere bildirildiği üzere Kirmasti etrafında 30-40 kişi civarında Temur-kapı bölgesinde yol kesen, haramzade nefer ortaya çıktığı bilgisi merkeze ulaşmıştır. Bunun üzerine bölgeye bir Haseki tayin edilerek mahalli görevlilerin de yardımıyla eşkiyanın ele geçirilmesi bildirilmiştir. Ele geçirilen eşkiyanın da Ordu-yı Hümâyûn'a hazırlanmaları istenip firar ve yardıma müsaade edilmemesi, eğer şakilerin ele geçirilmeyip yardım edildiği duyulursa ihmal ve tembellikten bilinip kendilerinin cezalandırılacağı ifade edilmiştir (BŞS, 1645/39b)⁷.

1.1. Levent Taifesinin Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde leventler doğrudan doğruya köyü terk eden gençlerden meydana gelmiştir. Tarla ve malını satmak mecburiyetinde olup bu sebeple geçim derdine düşen erkekler, tek başlarına buldukları yerden ayrılıp leventlik hayatına başlamışlardır. Çift bozan olarak bilinen bu gençler, ümera sınıfına kapı halkı olarak dâhil olmayı istemişlerdir Ancak hepsini görevlendirmek mümkün olmamıştır (Akdağ, 2017, 67, 68, 69)⁸. Eşkiyaya dönüşmüş Osmanlı yöneticilerinin -sekbanlarıyla birlikte- yasadışı haydutça eylemlerinin resmi tanımı “zulüm ve ta'addi” iken başıboş dolaşan lewendât gruplarının benzer eylemleri genellikle “şekavet ve fesat” olarak adlandırılmıştır. Nasıl ki paralı asker olarak sekban ile Celâlî eşkiyası arasındaki ayrım ne kadar belirsiz ise her iki tarafın uyguladığı şiddet arasındaki çizgi de öyle görülmüştür (Özel, 2018, 266). Sekban ve sarıca kitleleri herhangi bir paşa kapısı bulamadıklarında “kapusuz lewendât” ismini almışlardır (Akdağ, 1966, 226).

İncelenen şer'iyne sicilinde levende dair kayıtlar, Balıkesir kazasında kapusuz lewendâtın vilayette bulundurulmaması, lewendât taifesinin mızrak ve bayrak götürüp sipahi namı ile reayayı rencide etmesine izin verilmemesine yöneliktir. Bunun için devlet lewendât taifesi konusunda vazifelendirdiği kişilerin birlik içinde olmalarını bildirmiştir. Levendât taifesinin

⁶ Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce vali, mutasarrıflar adına vergi toplayan vazifelidir. Yücel Özkaya, “Mütesellim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 2006), 32/203.

⁷ Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1087/Temmuz-Ağustos 1676. “...zîkr olunan eşkiyanın ele girenlerin kayd ve mukayyed ile Haseki mâ'rifetiyle Ordu-yı Hümâyûnuna ihzâr ve firâr idenlerin dahi ele getirülmesi hususuna her biriniz mu'in ve ittîfak [...] veche gân ele getirüb ol-havâliden nusretlerin def' ve ref' imeğe ziyâde ikdâm ve ihtimâm idub ihmal ve tekâsülden be-gâyet ihtirâz idesiz şöyle ki şakî mezbûrun ele girmiyub bundan sonra bir ferde nusretleri isâbet eylediği istimâ' olana ihmal-i tekâsülden bilinub sizin hakkınızdan gelmek mukarrerdir ana göre ziyâde basiret ve intibah üzere olub...” (BŞS, 1645/39b)

⁸ Erzurum, Bağdat, Budin gibi alanlardaki çoğu sınır kalelerine söz konusu leventlerden yeniçeri, gönüllü, azap yazıp göndermiştir. Fakat köyünden ayrılanlar o kadar artmıştır ki hepsini bu yerlerde vazifelendirmek mümkün olmamıştır. Leventlerin en fazla toplandıkları yerler arasında Bursa, Edirne, İstanbul şehirleri ve bölgeleri bulunmaktadır. Kişi sayıları on beş yirmi kişiyi geçmeyen bu soyguncu leventler umumiyetle zuhur ettiği bölge dışında faaliyette bulunmayı tercih etmişlerdir. Sekban, harami, yeniçeri, altı bölük sipahisi, suhte olabilen leventler, 1550 tarihlerinde âdeta genel bir hareket için fırsat bekleyip çeşitli olaylar çıkarmışlardır. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâlî İsyânları* (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2017), 67, 68, 69.

buldukları yerden çıkarılıp sürülmesinin yanında bazılarının yakalanıp merkeze gönderilmesi istenmiştir. Ele geçirildiklerinde şeri hükümler, kanun ve kadimden olagelene göre muamele edilmesi ve onlara yardım sağlanmaması, reayaya zulümleri ile yol kesmelerine izin verilmemesi bildirilmiştir. Devlet tarafından levendât taifesine karşı görevlendirilen kişiler istenenler konusunda tembellik ederse kendilerinin sert şekilde cezalandırılacağı, hepsinin ittifak içinde olup fesadı himayeden çekinmeleri ifade edilmektedir.

Buna dair örneklerle bakılacak olursa Karesi Sancağı'ndaki devletin yerel idarecilerine hitaben yazılıp kapusuz levendât konusunda birlik içinde olmaları gerektiğine dair olan kayıtlarda ifade edildiği üzere bazı yerlerde kapusuz levendât taifesinin yolcuların yollarına inip mal ve cana zarar verdikleri duyulmuştur. Devlet, mütesellimlerin ve ayanların kapusuz levendâtı vilayette buldurmamalarını, şekavet edenlerin ve yol kesenlerin derhâl yakalanıp sert şekilde cezalandırılmasını, her nerede bulunurlarsa hemen oradan sürülüp çıkarılmasını, muhalefet ile şekavette bulunanların sert şekilde cezalandırılmasını istemiştir (BŞS, 1645/56a)⁹. Mütesellim ve ayana kapusuz levendât taifesinin vilayetten çıkarılmasının yasak olmadığı ifade edilip reaya konusunda da yapmaları gerekenler bildirilmiştir. İstenilenler yerine getirilmezse görevlilerin kendilerinin cezalandırılacağı ifade edilmiştir (BŞS, 1645/56a, 55b)¹⁰. Devletin görevlendirdiği kişilere reaya, kapusuz levendât konusunda yapmaları gerekenleri bildirip görevini yerine getirmediğinde karşılaşılabilecekleri yaptırım uyarısı belki de söz konusu kişilerin bazen şekavette bulunanlara yardım etmesinden kaynaklanmaktadır.

IV. Mehmed döneminde hükûmetin aczi, devlet idaresine el koyan ocak ağalarının, kara ve ak hadım ağalarının etki ve nüfuzları nedeniyle eyaletler ihmal edilmiştir. Sadece İstanbul düşünüldüğünden özellikle Anadolu'daki isyanlar durdurulamayıp asilerin reislerine valilikler vermek suretiyle bunlar hükûmetin temsilcisi sıfatı ile eli bayraklı olarak halkın başına bela olmuşlardır (Uzunçarşılı, 2009, 309). İncelenen şer'iyne sicilinde 1667-1676 yılları arasında Balıkesir'de bir isyan kaydına rastlanmamıştır. Eli bayraklı olanlarla ilgili kayıtlar daha ziyade kapusuz levendât ya da levendane taifesinden mızrak ve bayrak götürüp sipahi namı ile reayayı rencide etmelerinin önlenmesine dairdir. Bölgedeki bazı kapusuz levendât için görevlendirmede de bulunulduğu olmuştur. Bu kayıtlara örnek olarak aşağıda belirtilen ifadelere yer verilebilir.

⁹ Evâsıt-ı Rebî'ü'l-evvel 1086/Haziran 1675.

¹⁰ Yıl belirtilmemiş. "...hükkâm tarafından re'âyâ su'al ve 'itâb ile tecrîm olunmamak üzere me'zun ve murahas olmuşsuzdur siz ki kadılar ve mütesellim ve bi'l-cümle Livâ-yı mezbûrda vâki' ahâli-i vilâyetsiz şöyle ki biriniz bu bâbda sâdır olan fermân-ı hümâyûnuma muğâyir vaz' idub sen ki mütesellimsin o makûle levendât tâ'ifesini vilâyeten sürüb çıkarub tekâsül ve ihmâl idub ve ahâli-i vilâyet me'zun oldukları üzere mâ'rîfet-i şer'le ol-makûle şakî hakkında geldikde su'al ve 'itâb ile mâni' olursan senin hakkından gelinüb bi'l-cümle 'ayan ve ahâli-yi vilâyet dâhi bu bâbda tekâsül ve ihmâl iderler ise gazab ve 'itâb hüsrevâneme? mazhar olurlar cümleñiz ittifak ile fermân-ı hümâyûnum icrâsında kemâl-i [...] ihtimâm ve ehl-i fesâda himâyeden be-gâyet ihtirâz eylemeniz bâbında fermân-ı âli-şanum sâdır olmuşdur..." (BŞS, 1645/56a-55b).

Devletin bölgedeki yerel idarecilerine bildirildiği üzere Karesi Sancağı'nda bazı yerlerde kapusuz levendâtın gezip ta'addî ve fesat üzere olduklarından Şahin Ağa gönderilmiştir (BŞS, 1645/55b)¹¹. Balıkesir Kazası'nda ve etrafındaki nahiyelerde bulunan altı bölük yoldaşlarının üzerine kethüda-yeri tayin olunan Silâhdarândan Mustafa Ahmed Ramazan'a da levendât taifesinin sipahi namı ile mızrak, bayrak getirip reayayı rencide etmemesi ederse de gerekenin yapılması, reayanın da sakin olması şu ifadeler ile bildirilmiştir: “...ol-cânibde bazı levendât tâ'ifesi sipâhî namıyla mızrak bayrak getürüb re'âyâ fukarâsını rencide ve remide ider var ise ol-makûleleri vakt-i birle ele getürüb üzerlerine şer'an lâzım geleni icrâ-yı ahkâm-ı şer'ıyye eyleyesiz ki sâ'ire mûcib-i 'ibret olub herkes âsûde hal üzere ...” (BŞS, 1645/64a)¹². Balıkesir, بوغديج¹³ Sındırgı, Balya, Edremid ve etrafında sakin altı bölük yoldaşları üzerine ebnâ-i sipâhiyândan Abdullah Mehmed de Yeniçeri kethüda-yeri tayin olunurken reaya ve levendâta karşı nasıl bir hal içerisinde olması gerektiği bildirilmiştir (BŞS, 1645/53a)¹⁴. Balıkesir, Sındırgı, Kurugölcük, Başgelembé'de sakin altı bölük yoldaşları üzerine yeniçeri kethüda-yeri tayin olunan ebnâ-i sipâhiyândan Abdullah Mehmed'den de levendane taifesinin sipahi namı ile bayrak, mızrak getirip fukara ve ehl-i sûku rencide ederse ele geçirilip haklarında lazım gelen şeri hükümleri uygulamaları, herkesin sakin olması istenmiştir (BŞS, 1645/39a)¹⁵. Levedâtların bayrak ve mızrak ile reayaya gitmesi devletin görevlendirdiği kişilerden beklenen vazifeleri gereğince hareket etmeleri uyarısının yanında reayanın da sakin olması konusundaki ifadelerin arttırmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü devletin görevlendirdiği kişiler ve reaya da bu zulme ortak olursa durum iyice içinden çıkılmaz bir hâl alabilecektir.

Çoğu Celâli kendi tarafından kapıkulu ve yeniçeri ismini almakta olup onların ayrıcalıklarına ortaklık iddiasında olabilmıştır. Diğer taraftan kasaba ve şehirlere yerleştirilen gerçek yeniçeri ve diğer kapıkulları ise, buldukları mahaldeki otoritelerini, halkı soymanın yanında sosyal ayrıcalıklı bir sınıf haline gelmek için kullanabilmıştır (İnalçık, 2015, 325). İncelenen şer'ıyye sicilinde bu konuda rastlanan kayıtlar daha çok görevlilere vazifeleri bildirildikten sonra mühürlü izin mektubu konusunda uyarı yapılmasına yöneliktir. Konu hakkında incelenen şer'ıyye sicilinde tespit edilen Balıkesir kadısına hitaben yazılan üç kayda bakmak yerinde olacaktır. Altıncı bölümde serdar tayin olunan Mustafa Çavuş'a ellerinde mühürlü izin mektubu olmayıp yeniçeri mülkü iddiasında olanların dirlikte alakaları olmadığı

¹¹ Yıl belirtilmemiş.

¹² 17 Zi'l-hiceti's-şerife 1083/5 Nisan 1673.

¹³ İncelenen araştırma-inceleme eserlerde bu kelimenin karşılığına rastlanmadığı için araştırmanın ana kaynağı olan 1645 Numaralı Şer'ıyye Sicili'nde geçen Bigadiç “بينجاج” kelimesinin yanlış yazımı olduğu düşünülmektedir.

¹⁴ Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhire 1086/Eylül 1675.

¹⁵ Gurre-i Recebü'l-mürecceb 1087/Eylül 1676.

reaya olduğu ifade edilmiştir (BŞS, 1645/59a)¹⁶. Yeniçeri serdarlığına tayin olunan Mustafa Çavuş'a da aynı şekilde ellerinde mühürlü izin mektubu olmayıp yeniçerilik, koruculuk ve oturaklık, topçuluk ve cebecilik iddiasında olanların aslında dirlikte hak sahibi olmadıkları, reaya oldukları bildirilmiştir (BŞS, 1645, 55b)¹⁷. Serdar tayin olunan Hamza Çavuş'tan da ellerinde mühürlü izin mektubu olmayıp koruculuk ve oturaklık, topçuluk ve cebecilik görevinde bulunma iddiasında olanlara sahip çıkmaması istenmiştir (BŞS, 1645, 51b)¹⁸. Bunun yanında bu üç görevliden de vazifelerine gelirken yapmaları gerekenler bildirildikten sonra: bülüğa erip acemi oğlanı ve bostancı oğlanı olması gerekirken bunu yerine getirmeyenlere de sahip çıkmamaları istenmiştir¹⁹.

1.2. Suhte ve Ehl-i Örfün Zulmü

Toplumun huzur ve güvenini zedeleyecek davranışlar içine girerek eşkiyalık faaliyetlerinde bulunan diğer bir kesim suhte ve ehl-i örf taifesidir. Tarih boyunca medrese talebelerine verilen isimlerden biri suhte olup “talib, fakih, mülazim, talebe, tüllab, danışmend, softa, müsteid” gibi isimler verildiği de olmuştur (Ünal, 2015, 134). Sıbyan mektebinde okuyan köy çocukları, yaşları geldiğinde şehir ve kasabadaki orta medreselere gidip imaretlere yerleşerek suhte olmuşlardır. 1550 dönemlerinde tüm medreseler epey doludur. Her yıl müderrisinden icazet alan binlerce talebeden çok az kısmına Bursa, Edirne, İstanbul'daki daha yüksek medreselere kabul kısmet olurken mühim bir suhte kesimi imaretlerde yığılıp kalmıştır. Orta medresenin ardından üç yıllık öğrenim süresi bulunan söz konusu üç yerdeki yüksek medreselerden çıkanların tümü İstanbul'daki Süleymaniye, Fatih “sahn medreselerine” giremediklerinden Edirne, Bursa ve tüm Anadolu şehirlerinde çok kalabalık bir öğrenci kitlesi oluşmuştur. 16. asrın ortalarından itibaren Anadolu'da, kısmen Rumeli'de harekete geçip halkın başına dert olan ve şiddetli takiplere, dahası kanlı cezalara rağmen yatıştırılmayan “suhte” topluluğu böyle türemiştir (Akdağ, 2017, 67). Suhtelerin çevrede dolaşarak geçinmek için dilendikleri ve koşullar izin verdiğiğinde bunun kolaylıkla hırsızlığa dönüşebildiği belirlenmiştir (Faroqhi, 2018, 138). Levent hareketlerinin aksine suhteler kendi bölgelerinde faaliyette bulunmuşlardır (Kütükoğlu, 2018, 87).

¹⁶ 16 Şevvâlü'l-mükerrrem 1085/13 Ocak 1675.

¹⁷ 14 Rebî'ü'l-âhir sene 1086/8 Temmuz 1675. “...yedlerine tarafımızdan mühürlü izin mektubu olmayub yeniçerilik iddiasında olanların ve âsitâne-i saâdet muhâfazasında Sekban başı Ağa tarafından yedlerinde mühürlü izin mektubu olmayub koruculuk (koruculuk) ve oturaklık iddiasında olanların ve zâbüleri tarafından yedlerinde mühürlü izin mektubu olmayub topçuluk (topçuluk) ve cebecilik iddiasında olanların dirlikde alâkası yoktur reâyâdır ve kul oğlu olub...” (BŞS, 1645/55b).

¹⁸ 13 Ramazanü'l-mübârek 1086/1 Aralık 1675.

¹⁹ “...hadd-i bülüğa vâsıl olduklarında gelüb odalarında hidmet eylemeğin ve 'acemi oğlanı ve bostancı olmak kânun-u kadim olmağla gelüb hidmetlerinde bulunmayub vilâyetlerinde sâkin olanlar dahi kuloğulları değillerdir reâyâdır ol-makûlelere min bâ'de sâhib çıkmayasın...” (BŞS, 1645/59a, 55b, 51b).

Ehl-i örf kavramı ise Osmanlı Devleti'nde padişahın idari, icraî, askerî yetkilerinin temsilcisi olan ulema haricindeki görevlileri ifade etmektedir. Daha ziyade kul menşeli olup Enderun veya Acemi Oğlanları Mektebi'nden yetişip sipahilikten asesbaşlığa, kethüdalığa, sadrazamlığa terfi edebilen yöneticileri içermektedir (İpşirli, 1994, 519). Bu sınıf mensuplarının bazı vergilerden muaf tutulması onları reayadan ayıran belli başlı bir vasıf olmuştur (İnalçık, 2020, 60). Ehl-i örf, görevin alt basamaklarından en yukarisına kadar iş içinde yetiştirilip okuryazarlık ve bilgi yönlerinden bir eğitim gerekmemiştir. Vazifeleri arasında ise mahkeme kararlarını, hükûmet emirlerini yerine getirmek, memleketin asayişini sağlamak bulunup kadıların emrinde olmuşlardır (Akdağ, 2017, 104).

Devletin taşra görevlisi olan bu ehl-i örf de zaman zaman eşkiyalık teşebbüsünde bulunmuştur. Bazen eşkiya denetimiyle görevlendirilen bir kadı veya naip halka zulmedebildiği gibi bir sancak beyi eşkiya ile birleşebilmiştir. Devleti taşrada temsil eden bir sipahi oğulları ile silâhdar, beylerbeyi, yeniçeri, cebeci, topçu, sancak beyi subaşlarının bir bölümünün eşkiya grubu oluşturduğu da olmuştur. Asli vazifesi eşkiya, haraminin hakkından gelmek olan ehl-i örfün halkı ezdiğini gören gerçek eşkiya zulmünü daha da arttırmıştır (İlgürel, 1995, 468). Ehl-i örf reaya üzerindeki nüfuzunu daima genişletmek ve onlardan daha çok vergi toplamak istemiştir. Devlet bunu dizginlemek için çeşitli tedbirler almış, bilhassa ehl-i şer' zümresinden olup hukukun temsilcisi kadılarına geniş yetki vermiştir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren Celâli hareketlerinin sosyal düzeni bozması ve ehl-i örfün türlü adlarla yeni vergiler toplamak istemesi durumunda halkın kitleler halinde şikâyeti Dîvân-ı Hümâyûn'a ulaşmıştır. Bunun üzerine devlet o bölgelerin kadılarına sıklıkla fermanlar gönderip ehl-i şer'in ehl-i örfe dahil olmadan, tesir altında kalmadan yapılan haksızlıkların önlenmesi ve reayanın onların zulmünden korunmasını istemiştir. Devlet fermanlarda özellikle ehl-i örfün türlü bahanelerle halktan toplamaya çalıştığı yeni vergilerin tahsiline engel olunmasını ve halktan bazı kimseleri ehl-i örfe bildiren ya da ehl-i örf ile birleşerek halka zulmedenlerin cezalandırılmalarını istemiştir (İpşirli, 1994, 520). 1645 Numaralı Şer'îyye Sicili'nde de bu tarz merkeze kadar ulaştırılıp çözüm istenen kayıtlar ve bunların denetlenmesi, bildirildiği üzere ise buna müsaade edilmemesi ya da kişilerden alınanın geri verilmesi için vesikalar mevcuttur.

Ehl-i örfün vergisine dâhil olmak istediği bir vakfa, suhtelerin vakıf imaretine müdahale etme şeklindeki faaliyetine dair 1676 yılında bir kayıt mevcuttur. İncelenen sicilde ehl-i örfün halktan çeşitli taleplerine dair kayıt toplam 14 tanedir. Bu kayıtlar vergiler üzerinden fazlasının ve muhtelif isimlerle akçe talebi, kendinin ve maiyetindekilerin ihtiyaçlarının karşılanması, eşkiya ile birlik olunması şeklindedir.

Vakıflara müdahale edilip şikâyete sebep olup padişah'tan hüküm istenmesi genellikle vakıfların “serbestiyeti” prensibine saygı gösterilmemesinden kaynaklanmıştır. Yerel otoritelerin vergi ve güvenlik sorunları nedeniyle “serbestiyet”e aykırı, vakfa girmeleri, vakıf reayasından isteklerde bulunmaları merkeze ulaşan şikâyetlere sebep olabilmektedir (İnalçık, 2018, 69, 70). Balıkesir Kazası naibine hitaben yazılan 1676 yılındaki kayıt buna örnek teşkil etmektedir. Söz konusu kayıt ehl-i örf ve suhtenin müdahalesine maruz kalan bir vakfa dairdir. Zağanos Paşa, oğlu Mehmed Bey, zevcesi Fatıma Hatun, kızı Sittü Hatun Evkafı'nın evladiyet ve meşrutiyet üzere mütevellisi olan Hadice Hatun'un Ordu-yı Hümâyûn'a yazdığı arz-ı halinde ifade ettiği üzere vakıf köylerinin rüsum-i serbesti²⁰ Defter-i Cedîd-i Hâkânî²¹'de vakıf için kayıtlıdır. Bu vergilere başkasının müdahalesi gerekmezken yerel idarecilerden olan -mîrimîran, mirliya mütesellimleri, havâss-ı hümâyûn zabitleri, voyvoda²², subaşı²³ ve sair- ehl-i örf taifesi vakıf toprağında çalışan reayayı devlet adına tekrar bahâ ve tekâlîf-i şâkka ödemeleri talebiyle rencide etmişlerdir. Vakfın etrafındaki bazı köylerden kaçıp suhte adıyla gelip Balıkesir'de bulunan vakfın imaretine müdahalede bulduklarını bildirip bunun önlenmesi için ricada bulunmuştur. Gerekli defter kontrolü yapıldığında bu vakfın köylerinin resm-i cürm-ü cinâyet²⁴ resm-i 'arûsâne²⁵, tapu²⁶, deştânî²⁷, yave ve kaçkun²⁸ ve beytü'l-mal-ı 'âmîr ve hassa mahsulatı vergilerinin vakıf gelirlerine kaydolunup suhte ve at taifesine nesne tayin ve şart edilmediği

²⁰ Niyâbet ve bâdîhavâ resimleri arasında: resm-i 'arûs, cürm ve cinâyet resmi, çiftlik tapusu, ev-yer tapusu, kul ve câriye müjdegânisi, resm-i duhan, deştânî, otlak ve kışlak resmi bulunmaktadır. Bu resimler serbestlik durumuyla ilgili olduğu için bu rüsum, rüsum-i serbesti ismi de verilmektedir. Bu rüsum, tahsil zamanı belli gelirler olmayıp zuhurata bağlı olmuşlardır. Tahrir emini, bu resimlerin miktarını o yerdeki aile miktarına göre hesaplayıp deftere tespit etmiştir. Bu geliri has ya da tımar sahibinin kendisinin izleyip toplaması mümkün olmamıştır. Esasen devlet de bu gibi zuhurata bağlı vergileri, mukataa ismi altında iltizama vermiştir. Halil İnalçık, “Osmanlı Hukuk Sisteminde Adâletin Üstünlüğü”, *Adâlet Kitabı*, ed. Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Aslantaş (Ankara: Kadim Yayınları, 2012), 185.

²¹Has, zemet, tımar, mülk, vakıf gibi arazi türlerini tayin ve tescil eden ana defterlerin muhafaza edildiği ve bu defterlerle ilgili günlük işlemlerin yapıldığı Defterhane, kaynaklarda Defterhane-i Âmire, defter-i vilâyet, defter-i hâkânî, defter-i dergâh-ı âli adlarıyla da geçmektedir. Erhan Afyoncu, “Defterhâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: 1994) 9/100.

²² Osmanlı Devleti maliyesinde yüksek vergi gelirlerini toplayan tahsildardır. Erol Özvar, “Voyvoda”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 2013), 43/129.

²³ Eski Türk devletlerinden itibaren bulunan subaşılık kurumu esasen askerî bir memuriyettir. Türkçe’de *su asker*, ordu anlamına geldiği için subaşı da ordu komutanı anlamında kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde de şehirlerin korunması subaşının en önemli görevi olmuştur. Osmanlı yargı sisteminde subaşı kanun ve nizamın uygulanmasından sorumlu olup suçluyu arayıp bularak kadı huzuruna çıkarmıştır. Gerektiğinde teftiş vazifesini yürütmüştür. Kurumsal olarak savcılığın olmadığı Osmanlı ceza yargılamasında savcı portresi çizen subaşı keyfi olarak tasarrufta bulunamayıp kadının hükmü doğrultusunda hareket etmiştir. Fakat kamu düzeninin doğrudan ihlal edildiği suçlarda şikâyete gerek olmaksızın zanlıyı kadı huzuruna çıkarabilme salahiyetine de sahip olmuştur. Arif Sarı, “Osmanlı Hukuku ve Adliye Teşkilatı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, ed. Tufan Gündüz (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 370, 371.

²⁴ Devlet tarafından, tımara verilen topraklarda işlenen birtakım ziraî suçlardan alınan bir vergi çeşididir. Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014), 107.

²⁵ Arûs resmi Osmanlılar’da düğün ya da gerdek için alınan bir vergidir. Halil Sahillioğlu, “Arûs Resmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: 1991), 3/422.

²⁶ Bir nevi “icâre-i muaccele” (peşin kira) demektir. Maktuan alınmakta olan bir vergidir. Üzerine bina, koru ya da harman yeri yapmak suretiyle mirî olan araziye ekip biçmekten alıkoymanın karşılığıdır. Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014), 93.

²⁷ Kelime olarak “bekçilik manasına gelmektedir. Sâhib-i arz sıfatıyla gelirini mahsulünden sağlayan tımar sahibinin, ekinine hayvan salan ya da hayvanını başkasının ekinine sokan kimsenin zarar tazmin amacıyla tahsil ettiği para cezasıdır. Halil Sahillioğlu, “Bâd-ı Hevâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 1991) 4/417.

²⁸ Türkçesi “kaçkun” olan yave kelimesi “sahipsiz” bulunan hayvanlar için kullanılmıştır. Bununla birlikte kaynaklarda bu vergi için “Yave ve Kaçgun Resmi” şeklinde iki kelimenin birlikte kullanıldığı da olmuştur. Başboş olarak bulunan hayvan veya kaçan kölenin bulunmasından dolayı alınan bu vergi, toprağa bağlıdır. Yâve, hangi toprakta tutulursa, bedeli o toprak sahibinin olmaktadır. Serbest tımarlarda müsellemler ve Cârîye ve köyleyle alakalı vergi miktarının belirlenmesindeki etken, yâvenin tutulduğu yerin sahibine olan mesafesidir. Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014), 144-146.

tespit edilmiştir. Bundan dolayı söz konusu suhte ve at taifesinin zabtı, örf taifesinin ise rüsum-i serbestiye müdahale ettirilmemesi istenmiştir (BŞS, 1645/37a)²⁹.

Söz konusu yıllarda kadın mütevellinin olması ve merkeze kadar bu problemini iletmesi devletin de konu hakkındaki gerekli defter kontrolü ve vakıf şartlarını incelemesinden sonra kararını bildirmesi dikkate değerdir. Böylece bir taraftan devlet memuru olan ehl-i örfün diğer taraftan suhtenin geçinme çabasına maruz kalan halkın şikâyetlerinin merkeze kadar ulaşması, defterde incelenen yıllarda hem reayanın hem de merkezin durumunu yansıtmaları bakımından mühim görülmektedir.

Balıkesir kadısına hitaben yazılan bir başka kayıt Bursa Kazası sakinlerinden Dergâh-ı Muallâ gedikli çavuşlarından Ramazan Çavuş ile Kethüda-yeri Mehmed, Mârifoğlu, el-Hâc Ahmed, Hasan ve benzeri kimselerin Dergâh-ı Muallâ'ya arz-ı hallerine dairdir. Bu kişiler mutasarrıf oldukları koyun sürülerini otlatmak için Manisa ve Güzelhisar Kazalarına göndermişlerdir. Söz konusu kazalarda tımar sipahilerine ve vakıf zabitlerine ait olan kışlak ve otağa vergi verip dahil olmak gerekmezken Balıkesir'de mütevellî olan kişi söz konusu kazalara giderken toprağından geçtikleri için isimleri sayılan kişilerin çobanlarını ele geçirerek hapsedip 30-25 kuruşlarını alarak zulmetmişlerdir. Alınan akçelerin geri alınması için hükm-i hümayûn rica etmişlerdir. Durumun hak ve adalet üzere teftişi istenmiştir. Şer'î ve kanunda olagelene aykırı alınan hakların geri alınması, tekrar şikâyet olunmadan problemin çözümü bildirilmiştir (BŞS, 1645/47b)³⁰.

Kemer Edremid³¹ ve Balıkesir Kaza'ları naibine hitaben yazılan kayıta ise Şeyh Mehmed kendi hâlinde olup kimseye borcu yokken Kemer Edremid ve Yavedesi Hâlid Bey 1080 senesinde 180 kuruş ve kethüdası [...] elli kuruş, hizmetkârından 35 kuruş, oğlundan da 50 kuruş vermiştir. Bundan başka Karesi Sancağı mütesellimi [...] isimli kişiye cerime³² namı ile 280 kuruş vermiş olup Şeyh Mehmed'in kendisini borçlandırarak zulüm ve haksızlık ettiklerini bildirmiştir. Bunun için Dergâh-ı Muallâ çavuşlarından İbrahim Çavuş görevlendirilip durumun çözümünü sağlaması istenmiştir (BŞS, 1645/63a)³³.

²⁹ Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1087/Temmuz 1676. "...şer'îye ve kânun ve defter ve şart-ı vakf ve emr-i hümayunuma muhâlif suhte tâ'ifesine ve âhardan bir ferde dahl ve ta'addî itdirmiyub men' ve def' eyliyesin..." (BŞS, 1645/37a).

³⁰ Âhir-i Şevvâlü'l-mükerrrem 1086/Ocak 1676.

³¹ Karesi Sancağı 1592'den sonra: Balıkesir, Bigadiç, Sındırgı, Başgeleme (Soma), Kemer-Edremid (Burhaniye), Ayazment (Altınova), Edremit, Kozak, İvrindi, Manyas, Fırt (Susurluk) kazalarını içine almaktadır. İsmail Arslan, *Osmanlı Dünyasında Köylere ve Köylüler 19. Yüzyıl Balıkesir Örneği* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014), 55.

³² Arapça bir kelime olan cerime, suç demektir. Kanuna göre para cezasını mucip bir suç olmadığı halde ceza olmak üzere alınan para için kullanılan ifadedir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1983), "Cerime", 281.

³³ Evâil-i Recebül'l-ferd 1083/Ekim-Kasım 1672. "...mezbûr Şeyh Mehmed ile beraber idub mukaddemâ bir def'a şer'le görölüb fasl olunmıyan ahvâlleri tamam hak ve 'adl üzere teftiş ve tefahhus idub göresin 'arz olunduğu üzere ise olbâda muktezâ-yı şer'-i kadimle 'amel olub dahi mezbûr Şeyh Mehmed'i ve hidmet-kârî ve oğullarının hilâf-ı şer'-i şerîf ve bi-gayr-i hak cerime namıyla alınan ol-mikdâr hakkını

Devlet emri ile toplanan vergilerde, ehl-i örfün kendine pay çıkarmak maksadıyla fazla ücret almasına dair Balıkesir Kazası naibine hitaben yazılan kayda bakılacak olursa: Balıkesir ahalisi Dergâh-ı Muallâ'ya adam gönderip Ali Fakîh Mahallesi'nden Tobal Ahmed 1081 senesinden beri Balıkesir kethüdası olup emr-i şerifte bulunan vergilerin her birinden “...istikâmet üzere hizmet etmek şartıyla ücret namiyle...” 10-15 kuruşlarını almıştır. Ancak istikamet ile hizmet etmeyip bunların izni yokken akçelerini ödünç verdiği gibi kendi masraflarına da harcamıştır. Sarf etme muhasebesi görülmeden zimmetinde akçeleri kalıp onlara zulüm ettiği bildirilmiştir. Hakkın yerini bulması için hükm-i hümâyûn rica etmişlerdir. Hükm-i şerif ulaştığında teftiş edilip görülmesi belirtildiği üzere ise Ahmed'deki akçelerin alınarak hakkın yerine getirilmesi istenmiştir (BŞS, 1645/49a)³⁴.

Ehl-i örf bazen Balıkesir'deki vezir haslarına konup kendi ihtiyaçlarının karşılanması için bazı taleplerinin yanında reayadan muhtelif isimlerle akçe alıp hatipleri hapsedmek şeklinde zulümde de bulunabilmiştir. Bunun yanında ehl-i örf Balıkesir'deki vakıf karyelerinin halkından da yürürlükte bulunmayan vergiler talep edebilmiştir. Kendi ile maiyetindeki kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bir nevi konaklama şeklinde de reayadan faydalanma çabasında olduğu örneğe de rastlamak mümkündür. Bu hususla ilgili Karesi Sancağı arpalık mutasarrıfı olan Mehmed'e hitaben yazılan iki kayıt bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Kemer Edremid Kaza'sı Naibi Seyyid Ali'nin vezir İbrahim Paşa'nın vezaret haslarından Taylı ve etrafındaki karyeler reayasının başvurusu üzerine merkeze gönderdiği mektuba dairdir. Vezirin haslarına başkasının zulüm ile müdahalede bulunmaması gerekirken mîrimîran 300 atlı ile beş gece durup her gece de odun, kuzu, yenilecek şeyler ve kethüda, konakçı, kâtibiye ve sair hizmeti için akçelerini almıştır. Bundan başka hatipleri hapsedip kendi için 110 kuruş ki toplamda 2100 kuruşlarını alarak zulmettiği bildirilmiştir. Bunun için merkezden gönderilen emr-i şerif ulaştığında mîrimîranın reayadan aldığı meblağı yanındakilere reddettirip teslim etmesi istenmiştir (BŞS, 1645/57b)³⁵. İkinci kayıt ise Dârü's-sa'âdet Ağası Yusuf Ağa'nın Dergâh-ı Muallâ'ya gönderdiği arza dairdir. Bu arzda Bursa'da bulunan Sultan Murad Han-ı Sâni Tâb Saran Evkafı mukataalarından Kemer, Edremid Karyeleri'nin hepsini mîrimîran ve adamları,

şer'le tevcih iden mezbûr Hâlid hazardan? bâ'de's-sübût hükm idub bi-kusur alvirub te'allül ve 'inad itdirmiyessin şer'-i şerife ve emr-i hümâyûnuma muhâlif kimesneye iş itdirmiyessin şöyleki mezbûrlar mahallinde meblağ-ı mezbûru virmekde te'allül iderlerse mezbûrları tâ'yin olunan mübâşir-i birle âsitâne-i sa'âdetime ihzar eylesinki ma'an gelüb ahvâlleri Dîvân-ı hümâyûnumda şer'le görülüse...” (BŞS, 1645/63a).

³⁴ Evâil-i Zi'l-hicce'ti'ş-şerife 1086/Şubat 1676. “...şer'le görülmek emrim olmuşdur buyurdum ki hükm-i şerifimle vusul bulduklarında bu bâbda sâdir olan emrim üzere 'amel idub dahî bir def'a şer'le görülüb fasl olunmayan husûsların tamam hak ve 'adl üzere teftiş ve tefahhus idub göresin (okunamıyor) olunduğu üzere ise ol-bâbda muktezâ-yı emr-i şer' [...] 'amel idub dahî vech-i meşruh üzere bâ'de'l-hisâb-ı mezbûrun zimmetinde zuhûr iden akçeleri cüz'î ve külli her ne ise bâ'de's-sübût hükm idub bi-kusûr bunlara alvirub asla te'allül ve tereddüd itdirmeyub ihkâk-ı hak eyleyesin şer'-i şerife ve emr-i hümâyûnuma muhâlif kimesneye iş itdirmiyessin [...] yazub bildirub husûs-ı mezbûr için tekrar emr-i şerifim varmalu eyleyesin...” (BŞS, 1645/49a).

³⁵ Evâsıt-ı Muharremül-harâm 1086/Nisan 1675.

mirlivâ gibi ehl-i örf taifesinin tekâlîf-i şâkka talebiyle rencide etmesi gerekmezken mîrimîran 300 atlı ile vakıf reayası üzerinde beş gün durup bedava yemek, arpa, odun, koyun gibi yenilecek şeyler ve zahirelerini aldığı ifade edilmiştir. Bundan başka kethüda, zahireci, konakçı, kâtibiye namı ile de akçelerinin alınıp bazılarının yakalayarak hapsedildiği bildirilmiştir. Mîrimîranın kendi için vakıf reayasının 1100 kuruşlarını alıp zulüm ettikleri ifade edilip haksız yere aldıklarının reddi için emr-i şerif ricasında bulunulmuştur. Mîrimîranın reayadan şer' ve kanuna aykırı olarak aldığı her ne ise geri ve yanındakilere de reddedip vakıf reayasını rencide etmeden emrin uygulanması bildirilmiştir (BŞS, 1645, 57b)³⁶.

Bursa kadısı ve Balıkesir naibine hitaben yazılan bir kayıttan mütesellimlerin de zulüm ile talepte bulunan ehl-i örf arasında olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kayıt Yusuf Ağa'nın Ordu-yı Hümâyûn'a arzına dairdir. Bu arzda ifade edildiği üzere Bursa'da bulunan Sultan Murad Han-ı Sâni Tâb Saran Evkafı reayalarından Kara Keçi Cemâati'nden Hacı Bayram Obası reayasının üzerine 1078 senesinde Bursa müstesellimi Ali'nin 500 atlı ile konup Gök Çiftlik isimli yerde bir adam öldürülmüş olarak bulunmuştur. Bundan başka vakıf reayasından 75 kuruş alınmış olup Karesi mütesellimi Mustafa, kapan? akçesi namı ile 35 kuruşlarını ve geçit hakkı deyip 70 kuruşlarını alıp reayaya zulüm etmiştir. Bunu için Dergâh-ı Muallâ'dan Ahmed mübaşir olarak görevlendirilip vakıf reayasından ifade edildiği üzere akçeler alınmışsa reddettirmek emr olunmuştur (BŞS, 1645/44b)³⁷. Anlaşıldığı üzere söz konusu vakfın reayası ehl-i örfün üzerine konup ihtiyaçlarının karşılanması konusunda bir uğrak yeri halini almıştır. Devlet bunun için talep edilen denetimin yerine getirilmesi, reayadan alınanların da geri verilmesini bildirmiştir. Ancak bu meblağların geri verilip verilmediğine dair bir kayda ele alınan şer'îyye sicilinde rastlanmamıştır.

Bir başka iki kayıt yine mütesellimlerin başkalarından da zulüm ile talepte bulunmalarına dairdir. Bu kayıtların ikisi de Balıkesir Kazası naibine hitaben yazılmıştır. Bunlardan birincisi Balıkesir'deki boyacılar taifesinin Dergâh-ı Muallâya arz-ı haline dairdir. Bu arzda belirtildiği üzere boyacılar taifesi, mîrimîran hâsıl kayıt olmuş vekilken hâlâ mütesellimler her sene 5-6'şar kuruşlarını alıp zulüm etmektedirler. Deftere müdahale ve rencide olunmamak için emr-i şerif rica etmişlerdir. Sözü edilen durumun hak ve adalet üzere kaydedilip gerekli defter kontrolünün ardından gerekenin yapılması bildirilmiştir (BŞS, 1645/51a)³⁸. İkinci kayıt

³⁶ Evâsıt-ı Muharremü'l-harâm 1086/Nisan 1675. "...vusûl buldukda bu bâbda sâdır olan emrim üzere 'amel idub dahi senki mîrimîran-ı mûmâileyhsin kasaba-i merkûmeler reâyâsından hilâf-ı şer' ve kânun aldığın her ne ise giru ve ashâbına red idub men bâ'de vech-i meşrûh üzere evkâf-ı merkûme reâyâsını rencide ve remide itmeyub..." (BŞS, 1645/57b).

³⁷ Evâsıt-ı Rebi'ü'l-evvel 1087/ Mayıs-Haziran 1676.

³⁸ Evâsıt-ı Recebü'l-ferd 1086/ Eylül-Ekim 1675. "...husûs-ı mezbûre tamam hak ve 'adl üzere mukayyid ve dahl iden mezbûrlardan dergâh-ı muallâmdan ihrac olunmuş mühürlü sahih-i sûret-i cedîd-i defter-i hâkânî taleb idub göresiz bunları boyahânelerinden mîrimîrana

ise Manyas Kazası Naibi Abdullah'ın Ordu-yı Hümâyûn'a gönderdiği mektuba dairdir. Bu kayıta Manyas Kazası ahali, Karesi Sancağı Mütesellimi Bayram Ağa'nın 550 esedî kuruşlarını alıp zulmettiğini bildirip Bayram Ağa'nın aldığı meblağın kendilerine vermesini istemişlerdir. Bunun için Dergâh-ı Muallâ çavuşlarından Hüseyin Çavuş görevlendirilip gerekli teftişi yapıp arz bulunduğu gibi ise istenileni yerine getirmesi, bahane, inat, tereddüt, muhalefet ettirmemesi bu hal üzere olanlarında isim ve resimleriyle yazılıp Ordu-yı Hümâyûn'a arz edilip konu için emre varılması istenmiştir (BŞS, 1645/36b)³⁹.

Ehl-i örfün muhtelif talebine yönelik kayıtlardan biri de raiyyet⁴⁰ olunmayıp ve mükellefiyeti yokken resm-i bennak⁴¹ talep edilmesine dairdir. Balya Kazası naibine hitaben yazılan kayda göre Bayram, oğlu Mehmet Ali ve Ahmet, kardeşleri Murat, Mustafa, Mehmet Ordu-yı Hümâyûn'a arz-ı hal edip bunlar kimsenin defterde kayıtlı raiyyet ve raiyyet oğullarından olmayıp başkasının müdahale etmesi gerekmezken طیتان قیاجق mukataası emini olanlar resm-i bennak namı ile her birinden 4-5 kuruşlarını alıp zulüm ve haksızlık ettiklerini bildirip rencide ettirilmemeleri için emr-i şerif rica etmişlerdir. Bunun için hükm-i şerif ile ulaşıldığında konunun hak ve adalet üzere kaydedilmesi istenmiştir. Söz konusu mukataa eminlerinden Dergâh-ı Muallâ'dan çıkarılmış mühürlü Defter-i Cedid-i Hâkânî talep edilip kontrolü yapıp bunlar kaydedilen raiyyet ve raiyyet oğullarından değil ise söz konusu resm talebi ile rencide edilmemeleri ve haksız bir akçe alınmasına izin verilmemesi bildirilmiştir. İnat ve muhalefet edenlerin isim ve resimleriyle yazıp bildirilmesi istenmiştir (BŞS, 1645/36b, 36a)⁴².

Balıkesir'deki gayrimüslim halk da zaman zaman ehl-i örfün çeşitli taleplerine maruz kalmıştır. İncelenen şer'îyye sicilinde ehl-i örfün gayrimüslimlerden muhtelif taleplerine dair üç kayıt tespit edilmiştir. Bunlardan biri kıyafet, diğeri bülüğa ermemiş çocuklardan yave cizyesi talebi, bir diğeri ise resm-i kenîsâ adıyla kuruşlarının alınması ile ilgilidir. Bu kayıtları incelemeye geçmeden önce gayrimüslim ifadesi ve gayrimüslimlerin Osmanlı'daki durumuna kısaca bakmak yerinde olacaktır.

hâsil kayd olunmuş vekil ise min bâ'de ol-vechle hilâf-ı defter akçe taleb ile dahl ve rencide ve remide itdirmeyub men' ve def' eyliyesin şer'-i şerîfe dar-ı hümâyûnuma muhâlif kimesneye iş itdirmiyemiz... (BŞS, 1645/51a).

³⁹ Evâhir-i Recebû'l-müreceb 1087/ Eylül-Ekim 1676.

⁴⁰ Raiyye : tebaa yani başkasının velayet ve idaresi altında olan kimse yerine kullanılmakta olup bunun yerine "raiyyet" de kullanılmaktadır. Çoğulu "reâyâ"dır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), "Raiyye", 7.

⁴¹ Osmanlı vergi sisteminde "bennâk" evli raiyyet demektir. Daha önce "mücerred" adıyla anılan bekâr erkek evlenince "bennâk" ismi altında vergi mükellefiyeti açısından yeni bir durum kazanmıştır. Bennâk statüsündeki reaya da "ekinlü" (çiftlü) bennak" ve "caba bennak" olarak ikiye ayrılmıştır. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi 1*. (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 55. *Bennâk* için ayrıca bkz. Feridun Emecen, "Bennâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: 1992), 5/ 458-459.

⁴² Evâhir-i Rebî'ü'l-evvel 1087/Haziran 1676.

Kur'ân-ı Kerîm, yaratılışın amacını Allah'a iman ve O'nun iradesine uygun yaşama şekli olarak belirlemektedir. Bu beşerî sorumluluğu kabul ya da redde bağlı olarak insanlar inanlar ve inanmayanlar olarak iki gruba ayrılmaktadır. Kur'an'ın getirmiş olduğu mesajı kabul edenleri ifade etmek için “mü'min ve Müslim” kelimeleriyle “îmân ve İslâm” köklerinin çeşitli fiil kalıpları Kur'an'da ve hadislerde sıklıkla geçmektedir. İslâm dinine inanmayan tüm grupları kapsayan kavram “gayrimüslim” karşılığı olarak ise Kur'an'da ve hadislerde kâfir kelimesiyle küfr kökünün çeşitli türevleri kullanılmıştır (Özel, 1996, 418).

Osmanlı idaresi, ilke olarak tüm tebaasına adil davranmakla birlikte gayrimüslimleri, bazı bakımlardan Müslümanlardan ayrı tutmuştur. Örneğin devletin koruması altında olmaları ve askerlik yapmamaları nedeniyle şeri bir vergi olan cizye vermişlerdir. Müslümanlar ile aralarında bazı konularda fark olması istenmiştir. Mesela gayrimüslimler ata binemeyip bir Müslüman ile karşılaşmaları durumunda da kaldırımdan inmek suretiyle saygı göstermeleri beklenmiştir. Bunun gibi kıyafet hususunda da farklılıklar bulunsa da bunu ilk uygulayan Osmanlı Devleti olmamıştır. Hz. Muhammed Dönemi'nde Müslüman olmayanların kıyafetlerinin değişikliğine dair kayıt bulunmamaktadır. Fakat Halife Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde gayrimüslim halkın kıyafetleri konusunda bazı düzenlemeler yapıldığı bilinmektedir. Bundan başka Anadolu'da Selçuklular ve beylikler devrinde bu tür kısıtlamalara gidilmediğine dair bilgiler bulunmaktadır. Osmanlıların ilk dönemleri için bu hususta bilgi bulunmasa da sonrasında Müslümanlar ile aynı kıyafetleri giymemeleri istenip zaman zaman bu konuda fermanlar çıkarılmıştır (Kütükoğlu, 2018, 185)⁴³.

İstanbul ve civarındakiler için konulan kıyafet kısıtlamaları gibi Anadolu'da yaşayanlar için de benzer emirler çıkarılmıştır. Anadolu'daki gayrimüslim tebaa tıpkı İstanbul'dakiler gibi bu kayıtları zaman zaman ihlal etmiştir. Fakat bu durumu, divanın Anadolu eyalet beyleri ve kadılarına hitaben kaleme alınanlar takip etmiştir. Balıkesir şer'î mahkeme sicilleri arasından bulunan Garbi Anadolu eyalet beyleri ve kadılarına hitaben yazılan iki kayıтта bölgedeki gayrimüslimlerin giymesi ve giymemesi gerekenler zikredilmektedir. Evâsıt-ı Muharremü'l-harâm 1030/Aralık 1620 ve Evâhir-i Zî'l-kâ'deti's-şerîfe 1032/ Eylül 1623 tarihlerinde gönderilen bu kayıtlardan birincisi; Aydın, Saruhan, Suğla ve Karesi sancaklarının kadılıklarına

⁴³Gayrimüslimlerin kıyafet kısıtlamasına dair fermanlardaki ifadelerle bakılacak olursa, Yahudi ve diğer Müslüman olmayan halkın giydiği feraceler kü rengi karaca çuhadan yapıp damgaları kumaş olmayacaktır. Astarlı olabilecek, içine giydikleri içlik astardan yapılacak ancak legendeli olmayacaktır. Bellerine sardıkları kuşağın değeri 30-40 akçeyi geçmeyip yarı yarıya ipek ve pamuk karışımından yapılacaktır. Başlarına ancak Denizli tülbendi sarabilecekler ama tülbend fazla uzun olmayacaktır. Yalnızca siyah renkli, yassı yüzlü içi astarsız ayakkabı giyebileceklerdir. Gayrimüslim kadınlar ferace ve başmak giymemektedirler. Onlar Fahir ya da Bursa kutnusundan elbise, başka renk olmamak koşuluyla gök mavisi renginde çakşır giyip başmak yerine de kundura ya da şirvani ayakkabı kullanacaklardır. Müslüman kadınların giydiği boyundan eteğe kadar yakalı elbise ve ince külâh giyebileceklerdir. Eğer giyerler ise atlastan ya da kutnudan olacaktır. Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S:1 (Haziran 1990), 119, 120.

yazılıp kıyafet ile ilgili hususlar şu şekilde sıralanmaktadır; “erkekler yeşil kaftan, yeşil kalpak, fes arakiye geymiyecekler ak sarık sarmayacaklar gümüş bıçak takmayacaklar yeşil makreme ile yeşil uçkur bağlamayacaklar. Kadınları da yeşil kaftan altınlı araka, yakalı kaftan geymeyecekler”. (Su, 1936, 287, 288, 290). İkinci kayıta ise Bursa, Manisa, İzmir, Tire, Birgi, Menemen, Hudâvendigâr, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Hamid, Tekke, Kütahya kadılıklarına hitaben yazılmış olup Anadolu’daki gayrimüslimlerin İstanbul’dakiler kadar geniş ölçüde olmayıp ama yine İstanbul’daki gibi kadın ve erkek kıyafetleri ayırt edilmektedir. Kayda göre; “Erkeklerin «şer ve olugelmişe mugayir olarak» kırmızı barata, arakçin giymeyecekleri, ucu boyalı sarık sarınamayacakları, sadata mahsus olan yeşil esbap giymeyecekleri zikrediliyor. Zencefli ferace geyüp gök sarıkta sarınamiyacıklar. Ermeniler alaca sarık, gümüşlü kuşap sarınamiyacıklar, bıçak takamiyacık ve ilikli pabuç geyemicekler, kadınları da yine kanuna aykırı olarak yeşil kaftan giyemiyecekler” (Su, 1936, 287, 288, 290).

İncelenen şer’iyye sicilindeki ehl-i örf ve gayrimüslim arasındaki muhtelif taleplerine dair söz konusu üç kayda bakılacak olursa kıyafet konusunda Balıkesir Kazası Naibine yazılan kayıt, Ermeni taifesinin Dergâh-ı Muallâ’ya arz-ı hal etmelerine dairdir. Söz konusu Ermeni taifesi kendi mahallerinde olup kimseye zararları ve bilinen suçları yokken hala bazı ehl-i örf taifesi “...siz başınıza gök ve alaca sarık sarınub [...] ve mâî çuka [...] giyersiz ol-takdirce cerîmeye müstehak olmuş olur deyu cerîme namına bunlardan akçe taleb” ettiklerini ve rencide edilecek durumda olmadıklarını bildirip bunun önlenmesini rica etmişlerdir. Bunun için merkezden durumun hak ve adalet üzere kayıt edilmesi istenmiştir. Bildirildiği üzere ise ehl-i örf taifesine, söz konusu Ermeni taifesinden cerime namına akçe alınmaması ve rencide edilmemesi bildirilmiştir (BŞS, 1645/71a)⁴⁴. Diğer kayıt Balıkesir Kazası Naibi’ne hitaben yazılmış olup Balıkesir Kazası’nda sakin yave Ermeni keferesinin Dersaâdet’e arz-ı hal etmesine dairdir. Söz konusu yave Ermeni keferesi her sene dinleri gereği ödenmeleri gereken yave cizye⁴⁵sini verip kusurları yokken henüz büluğa ermemiş küçük oğullarından da yave cizyesi talep edilerek zulmedildiğini bildirmişlerdir. Oğullarının söz konusu cizye talebiyle rencide edilmemesi için emr-i şerif rica etmişlerdir. Buna cevap olarak yave Ermeni keferesinin oğulları küçük ise yave

⁴⁴ Evâil-i Rebî’ü’l-evvel 84/ Haziran 1673.

⁴⁵ Osmanlı Devleti’nin en mühim gelir kaynaklarından biri olan cizye, Müslüman olmayan azınlıkların yetişkin erkeklerinden - kendileriyle bir nevi vatandaşlık anlaşması yapılandırılarak- alınmaktadır. Bu vergi, belli bir işi olmayan -yava- gayrimüslimlerden “yava cizyesi” ismi altında alınmıştır. Baliğ olmayan çocuklar, rahipler, devlet hizmetinde bulunan aileler, iş yapamaz durumda olanlar cizyeden muaf tutulmuştur. Cizye bölgelere göre hane hesabı üzerinden alınıp miktarı her bölgede eşit olmuştur. Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 58. Yave Cizyesi: devlet içerisinde belirli bir yerde oturamayıp belirli bir işi bulunmayan gayrimüslimlerden alınan cizye vergisidir. Burak Kocaoğlu, *Osmanlı Devleti’nde Cizye Vergisi*, (Ankara: Berikan Yayinevi, 2018), XIII).

cizyesi talebiyle rencide edilmemeleri bildirilmiştir (BŞS, 1645/49b)⁴⁶. Bir diğer kayıt ise Balıkesir kadısına hitaben yazılmış olup Balıkesir Kadısı Naibi Ahmed'in Dergâh-ı Muallâya gönderdiği mektuba dairdir. Mektubunda “...*üzerlerine edâsı lâzım hukuk ve rüsumları vesâir nekâhları? bi-kusûr edâ idub hilâf-ı şer'* ve *kânûn dahl olunmak îcab ider halleri yoğiken hâliyâ mîr-i edâ mütesellimleri olanlar birkaç seneden beru resm-i kenîsâ namıyla hilâf-ı şer'* ve *kânûn [...]* *yigirmi beş guruslarını alub ziyâde zulm ve ta'addî eylediklerini bildirub...*” bunun önlenmesi için hükm-i hümayun ricasında bulunmuştur. Bunun için hükm-i şerif ulaştığında durumun teftiş edilip ifade edildiği üzere ise şer', kanun ve kadimden olagelene aykırı akçelerin aldırılmaması bildirilmiştir (BŞS, 1645/61b)⁴⁷.

Ehl-i örfün bu faaliyetlerinden başka eşkiyaya yardımı da eksik olmamıştır. Karesi Sancağı Mütesellimi Ağa'ya hitaben yazılan kayıttan anlaşıldığı üzere Karesi Sancağı toprağında haramzade, yol kesen eşkiya yolcuların yolunu kesip mal ve cana zarar vermesinden başka Hamaslı? Boğazında, Kebir? Belinde, Direkli, Çanaklu derbend⁴⁸lerinin etrafında ve Yalnızgöz? isimli yerde yol kesen ve erzak yağma eden harâmîlerin haberi duyulmuştur. O tarafa firar edip voyvoda, subaşların yanlarında olup fesat yeri bekledikleri bildirilmiştir. Bundan önce Erzurum illeri sınırında yürüdüğü, yaralı olduğu, bazılarının yoluna da harâmî indiği ve yaralarını tedavi ettirmek için o tarafa gittikleri bilgisi merkeze ulaşmıştır. Onlar için Mehmed Ağa tayin edilip gönderilmiştir. Mehmed Ağa ulaştığında sancaktaki kethüdâ-yerleri, yeniçeri serdarları, ayan-ı vilayetinin iş erleri, voyvoda, subaşılara haber verilmesi kuttâu't-tarîk haramilerin izlerine adam konup derhâl yakalanıp taraflarına gönderilmesi istenmiştir. Yolcuların mal ve can güvenliğinin sağlanıp reayaya zarar vermelerine engel olunması bildirilmiştir (BŞS, 1645/55b)⁴⁹. Ancak haramilerin neden yaralı olduğu ya da yakalandıklarına dair bir kayda incelenen şer'iyeye sicilinde rastlanmamıştır. Yolcu ve reayaya zarar veren haramiler ile ehl-i örften sayılan voyvoda, subaşı ne kadar iş birliği içerisinde olsa da devlet mücadelede yine o bölgedeki yerel idarecilerden olan kethüda-yeri, yeniçeri serdarı gibi görevlilerinden birlik olmalarını beklemektedir. Netice de bu problem yine onların devlet ile iş birliği halinde çözülebilecektir.

1.3. Ehl-i Şer' Zümresinin Şekaveti

⁴⁶ Rebi'ü'l-evvel 1084/Haziran-Temmuz 1673. “...*bu bâbda sâdır olan emrim üzere 'amel idub dahi göresiniz (okunamıyor) vâki' mezbûrların evlâdları sagır olub kâr ve kesbe kâdr değîller ise ol-bâbda kânûn ve defter mücibince 'amel idub (okunamıyor) hilâf-ı şer'* ve *kânûn ol-makûle sagır oğullarından yâve cizyesi talebiyle rencide ve remide üdirmiyesiz...*” (BŞS, 1645/49b).

⁴⁷ Evâsıt-ı Saferü'l-hayr 1084/ Mayıs-Haziran 1673. “...*husûs-ı mezbûre tamam hak ve 'udul üzere mukayyid olub göresin bunlar üzerlerine edâsı lâzım gelen hukuk ve rüsumları vesâir emr-i şerîfîme vâki' tekâlifleri edâ idub kusûrları yoğiken hilâf-ı şer'* ve *kânûn ve kadîmden oligelene mugâyir resm-i kilîsâ namıyla beher sene akçelerini aldıkları vâki' ise ol-bâbda muktezâ-yı şer'-i kadîmle dahî hilâf-ı şer'* ve *kânûn ve kadîmden oligelene mugâyir men bâ'de ol-vechle akçeleri aldırmayub men' ve def' eyliyesiz şer'-i şerîf ve emr-i hümayunuma muhâlif kimesneye iş üdirmeyub...*” (BŞS, 1645/61b).

⁴⁸ Osmanlı Devleti'nde derbend, yolların ve seyahat güvenliğinin sağlanması için küçük bir kale halinde kurulan karakollara verilen isimdir. Yusuf Halaçoğlu, “Derbend”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: 1994), 9/162.

⁴⁹ 26 R 86/20 Temmuz 1675.

Ehl-i şer' Müslüman aile menşeli olan ve genellikle medreselerde okuyarak icazet aldıktan sonra kaza, eğitim, din alanlarında vazifelendirilen ulema zümresidir (İpşirli, 1994, 519). Ehl-i şer'i oluşturanlar içerisinde başta şeyhülislâm olmak üzere kadı ve müftüler bulunmaktadır. Şer'î hukukun temsilcisi ehl-i şer' ile örfî hukukun temsilcisi ehl-i örfün mücadele içinde oldukları ve bu mücadelede 16. yüzyıldan itibaren ehl-i şer'in daha ağır basmaya başladığı görülmüştür. Ancak söz konusu mücadele iki hukuk sistemi arasında değildir. Daha ziyade yürütme ile yargı güçleri arasında olup hâkimiyet alanlarını genişletmeye yönelik olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ehl-i örfte neredeyse daima yürütme ve yargı alanlarında istediği gibi hareket etme isteği bulunmuştur. Buna karşılık ehl-i şer'de ehl-i örfün icraatını hukuk çizgisine çekmek istemiştir (Aydın, 2018, 74, 75, 76). Askerîlerin diğer sınıfların görevlerini kötüye kullanıp köylü sınıfının tarımdan ayrılışını fırsat bilip, emlâk, çiftlik, arazi biriktirme şeklindeki servet kazanma işlerine girişmişken ehl-i şer'in bundan uzak kaldığını söylemek mümkün değildir. Nitekim kadıların da daha çok naipleri aracı kılarak soygun yoluna saptıklarını gösteren olaylara rastlanmaktadır (Akdağ, 2017, 234, 235). İncelenen 1645 Numaralı Şer'îyye Sicili'nde tespit edilen yıllarda Balıkesir'de de naibin yaptığı soygun sayılabilecek miktardaki halktan aldıklarını bildiren kayda rastlamak mümkündür. Fakat bu kayıta kadıya aracı olup olmadığına dair bir ifade bulunmayıp daha önce de bu faaliyette bulunduğu düşüncesini veren "tekrar" ifadesi yer almaktadır. Buna dair Bursa kadısına hitaben yazılan kayıta ifade edildiği üzere Balıkesir Kazası'ndan ulema ve reayanın içinde bulunduğu kişiler Dergâh-ı Muallâ'ya muhızır gönderip hala naipleri Mehmed'in emr-i şerif ile bildirilen avâriz ve sair tekâliflerin her birinden emir ve deftere aykırı olarak kendisi için 100-150 kuruşlarını aldığını "*...her cihetde için yigirmi beşer ve otuzar guruşların alub bir def'a şer'le görilüb fasl olunan husûslardan ziyâde akçe almağla bilâ-emr-i şerîf tekrar istimâ' idub ve resm-i kismet namıyla esnâ-yı kismetde [...] altmış ve yetmiş akçe alub ve on 'aded karye-i mahkeme karyesidir deyu hilâf-ı şer'-i şerîf ellişer ve altmışar keyl*" arpa, buğday, bal, yağ ve sair zahire almak şeklindeki zulüm ve ta'addisinin sonu olmadığını bildirmişlerdir. Naibin ve ona bağlı olanların reyadan aldıklarının geri alınması için hükm-i hümayûn rica etmişlerdir. Bunun için Yusuf görevlendirilip durumu denetleyip ifade edildiği üzere ise naibin ve ona bağlı olanların reyadan aldıklarının kusursuz alınması bildirilmiştir (BŞS, 1645/52a)⁵⁰.

⁵⁰ Evâil-i Ramazanü'l-mübârek 1086/Kasım-Aralık 1675.

Naipten başka ehl-i şer' taifesinden müftü de kötü halleriyle mahkemeye konu olmuştur. Balıkesir Kazası naibine hitaben yazılan kayıttan anlaşıldığı üzere [...] Kadısı Recep Ordu-yı Hümâyûn'a mektup göndermiştir. Mektubunda Balıkesir'e tayin olunan Müftü İbrahim'in daha önce duyulan davası için Osman'ın mübaşir tayin olunduğunu durumun araştırılmasıyla tespit edilene göre Müftü İbrahim'in müderris olduğu medreseye gitmeyip kendi hâlinde de olmadığını bildirmiştir. Müftü İbrahim'in ehl-i örf taifesiyle görüşüp tekâlif vuku bulduğunda bazı kimseler ile daima mahkemeye gidip naip ve ehl-i hizmetle fukaranın akçelerini aldırıp ve nice haber veren fasıklar gibi kulları kapısında tutup ve bazı kimselerin şer' üzere görülen davalarını yeniden başka naibe gördürüp kişilerin haklarını iptal ettirmiştir. Müftü İbrahim'in kötü hali haber verilip zimmî taifesinin Kenîsâ ismi verdikleri yere gidilip incelendiğinde bazı zimmîye Müftü İbrahim'in bina izni ve icazet verdiği belirlenmiştir. Buna cevap olarak İbrahim'in mühim bir gereklilik olmadıkça hâkimlerin kapısına gitmeyip kimseye karışmayıp kendi halinde olması bildirilmiştir (BŞS, 1645/46a)⁵¹.

2.Eşkîyalık Faaliyetinde Bulunanların Cezalandırılması

Eşkîyalara verilen cezalara bakmadan önce bu kavramı tanımlamak gerekirse ceza, insanların davranış ve eylemlerinin dünyada ya da ahiretteki karşılığı anlamında kelam, suçluya uygulanacak maddi ve manevi müeyyide manasında fıkıh ıstılahıdır (Bebek, 1993, 469). Hukuken meydana gelen eşkîyalık suçuna uygulanacak yaptırım ile ilgili olarak Kur'an'da yer alan dört tür ceza: öldürme, asılma, el ve ayakların çapraz olarak kesilmesi, sürgün edilme (Bardakoğlu, 1995, 465) şeklindedir. Bundan başka verilebilen cezalar arasında hapis, küreğe koyma, idam yer almaktadır. Kamu görevlileri zulmen reayadan mal, para gibi maddi değerler almışlarsa zulüm suçu sabit olduktan sonra bu alınanlar mağdurlara geri verilmektedir (Mumcu, 2007, 30, 31, 32).

Bazen devlet büyük eşkiya liderlerini vazifelendirerek kontrolüne almaya, adamlarını yanından ayırmaya, bulunduğu mahalden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Bilhassa bu anlayış bazı Celâli liderlerinin isyanlarını önlemiştir. Söz konusu şekilde devlet vazifesine getirilen reis bir süre sonra umumiyetle ortadan kaldırılmıştır (İlgürel, 1995, 468).

Anadolu'daki çoğu Celâli lider aynı kadere kurban gitmiştir. Merkezî yönetim ile ancak devletin iki cephede savaşıp dayanma kuvvetinin sınırına geldiği zamanlarda, savaş sahasından uzak tutulmaları gerektiğinde veya devletin hesaplarını daha sonra görmek üzere o anlık hileye başvurduğu hâllerde anlaşma yapabilmişlerdir. Böylece asileri kontrolünün sağlanması,

⁵¹ Evâsıt-ı Saferü'l-hayr 1087/Nisan-Mayıs 1676.

onlardan fayda sağlama ardından da saf dışı bırakmayı amaçlayan geniş bir planın parçası olduğu gönderildikleri yerlerden belli olmuştur. Beylerbeylikleri yalnızca devlete karşı tehdit azaltmak için değil, bununla birlikte bu kısa süreli anlaşmadan fayda sağlamak maksadıyla dağıtılmıştır. 14. asırda ele geçirilen asiler mümkün oldukça sınır bölgelerine gönderilmiştir. Savaşların ve genişlemenin mütemadiyen sürdüğü bu yerlerde acımasız şartların onlar için uygun ceza olduğu düşünülmüştür. Eşkiyaların uç bölgesine gönderilmesi uygulaması 17. yüzyılda da sürmüştür (Barkey, 2016, 219).

İncelenen şer'iyeye sicilinde yakalanan eşkiyanın yakalandığı bölgede hapis hâlde buldukları ve merkeze nakledilmelerinin istenmesine dair iki kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlardaki ifadeler bakılacak olursa, Balıkesir tarafına gelirken yol üzerinde bulunan kadılar, kethüda-yerleri, yeniçeri serdarları, havass-ı hümayûnun voyvodaları ve sair iş erlerine hitaben yazılan iki kayıttan anlaşıldığı üzere Balıkesir Sancağı Mütesellimi tarafından yakalanan haramzade ve kuttâu't-tarîk eşkiyasından dört nefer-i şakinin ele geçirilip hapsedildiği duyulmuştur (BŞS, 1645/44a)⁵² Bu dört nefer-i eşkiyanın emin olarak kendilerine ulaşması için Halil Ağa mübaşir tayin olunup gönderilmiştir. Eğer isimleri sayılan yerel idareciler üzerine düşeni yerine getirmezler ve ulaşmada sorun olursa hepsi mesul tutulmuştur (BŞS, 1645/44a)⁵³. Ancak söz konusu sicilde ele geçirilen eşkiyanın merkeze ulaştığı ya da onlara ne yapılacağı hakkında herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır.

Sonuç

1645 Numaralı Balıkesir Şer'iyeye Sicili'nde eşkiyalık ve eşkiya problemiyle ilgili 1672-1676 yılları arasında toplam 31 kayıt bulunmaktadır. Bunlar birbirinden bağımsız, ortak bir amacı olmayan kişilerin zulmü ve devletin de genel olarak bu zulmedenlere karşı görevlendirdikleri ve reyanın zulüm taifesine yardım etmemesine dair uyarıları ile reayaya zulmün önlenmesine yöneliktir. Söz konusu sicilden incelenen kayıtlara göre 1672-1676 yıllarında Balıkesir'de eşkiyalık faaliyetinde bulunan zümreyi eşkiya, haramzade, kuttâu't-tarîk - yol kesen-, kapusuz levendât, levendane taifesi, suhte, ehl-i örf, ehl-i şer' oluşturmaktadır. Bu kişilerden eşkiya bir değirmeni basıp adam öldürebildiği gibi yol kesenler yolcuların yoluna inip mala ve cana zarar verebilmiştir. Bundan başka kapusuz levendât taifesinin zulmetme ve hasar vermek şeklinde gezip yolcuların mal ve canına zarar verdiklerinin ya da levendât taifesinden mızrak ve bayrak götürüp sipahi namı ile reayayı rencide etmelerinin duyulması üzerine söz konusu bölgedeki yerel idarecilerin buna müsaade etmemeleri istenmiştir. Göreve yeni getirilen

⁵² 13 R 1087/25 Haziran 1676.

⁵³ 24 R 1087/6 Temmuz 1676.

kişilere vazifeleri bildirildikten sonra mühürlü izin mektubu olmadığı halde bazı görevlerde olma iddiasında olanlara karşı dikkatli olmaları vurgulanmıştır. Büluğa erip acemi oğlanı ve bostancı oğlanı olması gerekirken bunu yerine getirmeyenlere de sahip çıkmamaları istenmiştir.

Suhtenin vakfa müdahalesi, ehl-i örfün yetkilerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanıp muhtelif isimlerle akçe talebi, var olan vergilerden kendilerine pay çıkarma, gerek kendileri gerekse eşkıya ile birlik olup halka zulmetmeleri merkeze kadar ulaşıp çözüm istenmiştir. Ehl-i şer'in ise reayadan zahire, yiyecek erzak talebinden başka mahkemede görülen bir davayı yeniden başka naibe gördürüp kişilerin haklarını iptal etme, devletin izni olmadan binaya izin ve icazet verme türünden işlerine rastlanmıştır.

Devletin taşradaki temsilcisi olan ehl-i örfün ve eğitim ile yargı teşkilatını oluşturan ehl-i şer'in problemler karşısında devletin bölgeye uzanan çözüm elinin bir parçası olmaları gerekirken kendilerinin de problem çıkardığı anlaşılmaktadır. Tüm bu yaşanan süreçte bir yandan devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmeye çalışan bir yandan da devlet görevlilerinin usulsüz hallerine maruz kalan reaya da zaman zaman eşkıya konusunda devletin uyarılarını almıştır. Bu uyarılar yakalanıp cezalandırılmaları gerekenlere yardım edilmemesinin istenmesine yönelik olmuştur. Reayanın eşkıya ile mücadelede devlet görevlileri ile birlikte devlete yardımı beklenmiştir.

Merkeze kadar ulaştığı tespit edilen sorunlarda taleplere gerekli teftişin hak ve adalet üzere yapılması eğer bildirildiği gibiyse şer'î hükümler, kanun ve kadimden olagelmişe göre sürecin gerçekleşmesine dair yazılar gönderilmiştir. Bazen sorunun çözümü için merkezden memur tayin edilip yerel halk ile oradaki mahalli idarecilerin yardımının da istendiği olmuştur. Ancak bunların ne derece çözüme kavuştuğuna dair incelenen şer'îyye sicilinde kayıtlara rastlanmamıştır.

Devletin sosyal, iktisadi, mali, ekonomik, askerî, idari zorluklar geçirdiği dönemlerde meydana gelen zafiyet hâllerinin eşkıyalık hareketleri ve reayanın huzursuzluğunun artmasına zemin hazırladığı düşünülmektedir. Bir şer'îyye sicili üzerinden ise ele alınan yer ve zamanda dönemin tamamı ya da bölgedeki eşkıyalık konusunda kesin bir ifadeye bulunmak mümkün değildir. Sadece incelenen bir şer'îyye sicilinin kapsadığı zamana ve yere dair küçük bir pencere açılabilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynağı

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) 01645 Numaralı Balıkesir Şer'iyeye Sicili (BŞS, 1645).

Basılmış Kaynaklar ile Araştırma İnceleme Eserler

Afyoncu, Erhan. “Defterhâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 100-104. İstanbul, 1994.

Akdağ, Mustafa. “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* C. 4/S. 6 (1966): 201-247.

Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâlî İsyanları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 3. Basım, 2017.

Arslan, İsmail. *Osmanlı Dünyasında Köyler ve Köylüler 19. Yüzyıl Balıkesir Örneği*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.

Aydın, M. Âkif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Basım Yayım, 15. Basım, 2018.

Bardakoğlu, Ali. “Eşkiya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 463-466. İstanbul, 1995.

Barkey, Karen. *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*. çev. Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, 2016.

Baykara, Tuncer *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. Basım, 2000.

Bebek, Adil. “Ceza”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 469-470. İstanbul, 1993.

Braudel, Fernand. *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Dünyası I*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017.

Emecen, Feridun. “Bennâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 458-459. İstanbul, 1992.

Ercan, Yavuz. “Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 1/1 (Haziran 1990): 117-125.

Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*. çev. Emine Sonnur Özcan. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 3. Basım, 2018.

Halaçoğlu, Yusuf. “Derbend”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 162-164. İstanbul, 1994.

Halaçoğlu, Yusuf. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

İlgürel, Mücteba. “Celâlî İsyanları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/252-257. İstanbul, 1993.

İlgürel, Mücteba. “Eşkiya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/466-469. İstanbul, 1995.

İnalçık, Halil. “Osmanlı Hukuk Sisteminde Adâletin Üstünlüğü”. *Adâlet Kitabı*. Ed. Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Aslantaş. ss. 143-206. Ankara: Kadim Yayınları, 2012.

İnalcık, Halil. *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 55. Basım, 2015.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi 1*. İstanbul: Kronik Kitap, 4. Basım, 2020.

İnalcık, Halil. *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*. İstanbul: Kronik Kitap, 8. Basım, 2018.

İpşirli, Mehmet. "Ehl-i Örf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 519-520. İstanbul, 1994.

Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Vergi Sistemi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014.

Kocaoğlu, Burak. *Osmanlı Devleti'nde Cizye Vergisi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2018.

Kütükoğlu, Mübahat. S. *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Mumcu, Ahmet. *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 3. Basım, 2007.

Öntuğ, Mustafa Murat. *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2003.

Özcan, Abdülkadir. "Mehmed IV", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 414-418. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Özcan, Abdülkadir. *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları III*. Ankara: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2018.

Özel, Ahmet. "Gayri Müslim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/418-427. İstanbul: 1996.

Özel, Oktay. "Şiddetin Egemenliği 1550 ila 1700 Arasındaki Celaliler". çev. Gül Çağalı Güven. *Osmanlı Dünyası* Ed. Christine Woodhead. ss. 245-268. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2018.

Özkaya, Yücel. "Mütesellim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/203-204. İstanbul: 2006.

Özvar, Erol, "Voyvoda". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/129-131. İstanbul: 2013.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 3. Baskı 1983.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 2*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

Sahillioğlu, Halil. "Arûs Resmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/422-423. İstanbul, 1991.

Sahillioğlu, Halil. "Bâd-ı Hevâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/416-418. İstanbul, 1991.

Sakaoğlu, Necdet. *Bu Mülkün Sultanları 36 Osmanlı Padişahı*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 3. Baskı, 2000.

Sarı, Arif. "Osmanlı Hukuku ve Adliye Teşkilatı". *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*. Ed. Tufan Gündüz. ss. 345-375. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2016.

Su, Kâmil. "Balıkesir Hıristiyan Kıyafetlerine Dair Vesikalar". *Kaynak*. S:45 (Ekim 1936), ss. 286-290.

Uğur, Yunus. "Şer'iyeye Sicilleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/8-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi III. Cilt I. Kısım II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 7. Basım, 2009.

Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 11. Basım, 2015.